

3. Богомолов С. А. Художественное пространство Британской империи в творчестве Дж. Конрада // Вестник ОГУ. – 2004. – Вып. 6. – С. 21–27.
4. Дронова Е. М. Интертекстуальность и аллюзия: проблема соотношения // Язык, коммуникация и социальная среда. – 2004. – Вып. 3. – Воронеж: ВГУ. – С. 92–96.
5. Парфенов А. Т. Кристофер Марло и легенды Востока и Запада // К. Марло. Две трагедии / сост. И. Л. Андреева, А. Т. Парфенов. – М.: Высш. шк, 1980. – 285 с.
6. Conrad J. Heart of Darkness. – Режим доступу: <http://www.gutenberg.org/cache/epub/526/pg526.html> (19.05.13). – Назва з екрана.
7. Conrad J. Lord Jim. – Lnd., Penguin Popular Classics, 1994.
8. Heywood Ch. Yorkshire Background for “Wuthering Heights” // The Modern Language Review. – Vol. 88, part 4. – October 1993. – P. 817–830.
9. Heywood Ch. Yorkshire Slavery in “Wuthering Heights” // The Review of English Studies. – №. 3. 38, 150. – 1987. – P. 184–198.
10. Hinkle L. L. Women and Silence in Conrad’s “Heart of Darkness», or Patriarchal Fantasy / An Online Feminist Journal. – Vol. 1, Issue 5. – Jan, 2001. – Режим доступу: http://academinist.org/wp-content/uploads/2010/07/010502Hinkle_PFantasy.pdf (19.05.13). – Назва з екрана.
11. Hopkins L. “And shall I die, and this unconquered?” Marlowe’s Inverted Colonialism // Early Modern Literary Studies. – 2.2:1.1-23. – Режим доступу: <http://purl.oclc.org/emls/02-2/hopmarl.html> (19.05.13). – Назва з екрана.
12. Peters J. G. Joseph Conrad’s Heart of Darkness and the World of Western Women // Studies in Short Fiction. – Vol. 37, Issue 1. – Jan, 2012. – P. 87.
13. Said E. W. Culture and Imperialism. – NY, 1993.
14. Sid R. Marlow(e)’s Africa: Postcolonial Queenship in Conrad’s Heart of Darkness and Marlowe’s Dido, Queen of Carthage / R. Sid // Conradiana. – Vol. 38, No. 2. – 2006. – P. 143.

“(НЕО)АНТРОПОЦЕНТРИЗМ” У ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ США ХХ СТОЛІТТЯ

Людмила АНІСІМОВА

Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті з’ясовано причини появи у літературознавстві США ХХ століття теорій, об’єктом дослідження в яких постає читач/читацька спільнота, та досліджується проблема становлення теорії читацького відгуку як літературознавчого “(нео)антропоцентричного” напрямку. Окреслено його взаємодію з антропологією, психологією та філософією.

Ключові слова: теорія читацького відгуку, літературознавство США ХХ століття, антропологія, (нео)антропоцентризм, “читачеорієнтована” критика.

В статті вивчені причини появи в літературознавстві США ХХ століття теорій, об’єктом дослідження в яких стає читач/читацьке сообщество, і досліджується проблема становлення теорії читаческої реакції як літературознавчого “(нео)антропоцентричного” напрямку. Визначено його взаємодію з антропологією, психологією та філософією.

Ключевые слова: теория читательской реакции, литературоведение США ХХ века, антропология, (нео)антропоцентризм, “читателеориентированная” критика.

The article deals with the reasons of development the theories in literary criticism of the USA, which have the (a) reader/reader community as the object of research, and the problem of Reader-response theory as literary critical ‘(neo)anthropocentric’ movement formation is analyzed. Its relations with anthropology, psychology and philosophy are defined.

Key words: Reader-response theory, literary criticism of the USA in 20th century, anthropology, ‘(neo)anthropocentrism’, ‘reader-oriented’ criticism.

Останнім часом спостерігається посилення уваги вітчизняних науковців до антропологічних і гуманістичних вимірів літератури. Починаючи з 2001 р. функціонує наукова школа літературної антропології під керівництвом проф. Я.О. Поліщука (який у грудні 2012 р. виступив на 16-му філологічному семінарі ім. В. Перетца з доповіддю із промовистою назвою “Антропологічна перспектива у сучасному літературознавстві”). Вагомим “антропологічним” осередком в Україні можна назвати Тернопільський національний педагогічний університет, в якому 10–11 квітня 2008 р. проведено конференцію “Новітня теорія літератури і проблеми літературної антропології” і того ж року опубліковано два випуски альманаху “Studia methodologica” (№№ 24 і 25), присвячених літературній антропології та антропології літератури. У статтях Л. Гарнашинської [10], С. Андрусів [1], М. Гнатюка та багатьох інших науковців висвітлено різні теоретико-методологічні аспекти в контексті так званого “антропологічного повороту”. Також із польської перекладено праці антропологічного спрямування М.П. Марковського [6], Е. Доманської [4], Р. Нича [8]. Значна кількість досліджень пов’язана саме з літературною антропологією представника Констанцької школи рецептивної естетики В. Ізера, висвітленою у праці “Пошуки: від читацького відгуку до літературної антропології” (“Prospecting: From Reader Response

to Literary Anthropology” [15]) (1989 р.), в якій здійснена спроба позиціонувати літературну антропологію як нову гуманітарну дисципліну, що продовжує вивчати літературу як різновид медіа і виступає альтернативою “текстоцентричним” підходам (від “нової критики” до деконструкції) у літературознавстві.

Цікаві роздуми американського філософа Г.У. Гумбрехта щодо “антропологічного повороту” у гуманітаристиці викладені у статті “Як “антропологічний поворот” може стосуватися гуманітарних наук?” (2012 р.), в якій досить скептично розглянуто можливість реалізації такого “занадто “програмового”, занадто навмисного, нетерплячого, не сповна визначеного у своїй відкритості й малонадійного” [3] проекту. Одним з аргументів на захист такої позиції є схильність сучасних науковців говорити про “повороти”, а не про “парадигми”, за причини того, що “<...> не можемо відійти від того факту, що продукування нових парадигм (грубо кажучи, характерне для гуманітарного знання приблизно у 1950-1990-х роках) призупинилось і тому ситуація вимагає ретельного перегляду” [3]. З початку 1990-х років у літературознавстві, на думку Г.У. Гумбрехта, не з’явилося жодної нової теорії (парадигми), “здатної кинути виклик своїм попередницям” [2].

На нашу думку, цілком доречним, логічним і актуальним буде вивчення та актуалізація здобутків впливового свого часу літературознавчого напрямку – американської теорії читацького відгуку (Reader-response theory), до якого також зараховують літературну теорію 1970-х рр. німця В. Ізера. Хоча, на переконання більшості науковців, теорія читацького відгуку завершила своє “теоретичне життя” на початку 1980-х років, певні її поняття та ідеї не лише не втратили своєї актуальності, але й активно використовуються як у літературознавстві, так і в інших галузях гуманітаристики: наприклад, поняття “інтерпретаційних спільнот” С. Фіша – у медіастудіях, “транзакції” та “еферентного й естетичного читання” Л.М. Розенблатт – у педагогіці, дослідження відгуків читачів (як споживачів певної продукції, глядачів, слухачів), стираючи межі між літературними та нелітературними текстами, – у рекламістиці, театральній семіотиці, performance і медіастудіях тощо.

Н. Поселягін, розмірковуючи про можливість антропологічного повороту у російському літературознавстві (дискусії про який розпочалися ще в 1995 р. у Німеччині (Констанцький університет), а з 2010 р. на сторінках “Нового літературного обозрення” у Росії), вбачає в ньому певні позитивні аспекти: “<...> якщо він все ж таки відбудеться, то у кожному разі

не охопить собою усе поле гуманітарних наук, насильно підкорюючи незгодних. Але розширить це поле, зруйнувавши (нерідко непотрібні) дисциплінарні перегородки, у тому числі і між гуманітарними і соціальними науками, збагатить його новими способами бачення” [9], і тоді об’єктом дослідження у гуманітаристиці стане людина у її соціальноорієнтованій знаковій діяльності.

Поняття “(нео)антропоцентризм”, вжите у заголовку, не претендує на терміновтворення, а просто у найзагальніших рисах позначає неоднорідні багатовекторні теорії й підходи, які виникли переважно як протест проти довготривалої гегемонії герметичного “об’єктивного” формалізму “нової критики” (у випадку з американським літературознавством), а префікс “нео-”, взятий у дужки, застерігає від асоціацій, пов’язаних із традиційним розумінням антропоцентризму в історії літератури й культури та, останнім часом, з негативними конотаціями, якими наділяють цей термін прибічники екокрітики (використовуючи його як опозицію до “природоцентризму”). Хоча, наприклад, у сучасній лінгвістиці в поняття “антропоцентризм” вкладений зміст досить близький до того, про який ми будемо говорити стосовно “(нео)антропоцентризму” в літературознавстві США, а саме переключення інтересів дослідників “з об’єктів пізнання на суб’єкта, тобто аналізується людина в мові і мова в людині” [7, с.6]. А сам антропоцентризм як пріоритетний принцип сучасних наукових досліджень, на думку О.С. Кубрякової, виражає тенденцію позиціонувати людину як головний елемент у всіх теоретичних передумовах, який, власне, й визначає перспективи будь-якого аналізу і його кінцеві цілі [5, с.212].

Метою статті є простеження і з’ясування у загальних рисах причин появи у літературознавстві США ХХ століття теорій, об’єктом вивчення яких постає *читач /читацька спільнота*, а також дослідження теорії читацького відгуку як літературознавчого напрямку, в якому традиційно майже зневажений читач набуває статусу творця або співучасника творення значення художнього твору. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні **завдання**: по-перше, проаналізувати літературознавчі праці американських літературознавців, в яких увага авторів певним чином зосереджена на останньому елементі традиційної тріади “автор-текст-читач” або на другому в сучаснішому варіанті “текст-читач-контекст”, починаючи з перших “читачеорієнтованих” критиків 1920-30-х рр. (А.А. Річардс, рання теорія Л.М. Розенблатт), далі – нетрадиційних “нових критиків” (К. Бьорк, В. Бут), все ж роблячи основний

акцент на підходах у межах теорії читачького відгуку (*дали – ТЧВ*) кінця 1960-х – початку 1980-х рр.: афективної стилістики і теорії інтерпретаційних спільнот С. Фіша (*Stanley E. Fish*), психоаналітики Н.Н. Голланда (*Norman N. Holland*), суб'єктивної критики Д. Блейха (*David Bleich*), структуралізму Дж. Каллера (*Jonathan Culler*), транзакційної теорії Л.М. Розенблатт (*Louise M. Rosenblatt*); по-друге, простежити міждисциплінарність ТЧВ, вивчити ступінь впливу антропології, психології та інших наук на літературознавчі теорії її представників.

На переконання М.Г. Абрамса (*M.H. Abrams*), усі літературні теорії від Античності й до сьогодення можна класифікувати у 4 групи: *об'єктивні* (зосереджені на тексті), *міметичні* (зосереджені на вивченні зв'язків тексту з навколишнім світом), *прагматичні* (зв'язки тексту з аудиторією/читачами), *експресивні* (зв'язки тексту з автором). До Романтизму, коли з'явилися експресивні теорії, усі попередні хоча й були різноманітними, але все ж міметичними. ХХ століття породило об'єктивні та прагматичні теорії (останні набули широкого поширення та академічної ваги останніми – у 1960–70-х рр.). У його есе “Як поводитися з текстами” (*How to Do Things with Texts*) (1979 р.) артикульована думка: на зміну Добі Критики (*Age of Criticism*), яка вивчала “текст-як-такий” прийшла Доба Читання (*Age of Reading*) з увагою до “читача-як-такого” [11, с. 269]. Тобто “нова критика” поступилась місцем насамперед “новішій критиці” (Н. Фрай, Ф. Відрайт), а згодом і “новочитанню” (*Newreading*) Дж.Г. Міллера, Г. Блума, С. Фіша, Ж. Дерріди [11, с. 191–237]. На нашу ж думку, “текстоцентризм” “нової критики” у літературознавстві США змінився “(нео)антропоцентризмом” ТЧВ.

Окреслюючи зміни, що відбулись у літературознавстві 1960 – 70-х років, укладачка однієї з двох перших антологій з ТЧВ С.Р. Сулейман (*Susan R. Suleiman*) зазначає, що “(д)еякі революції відбуваються тихо: ні маніфестів, ні маршів і співів <...>; просто зміна проєкції, новий спосіб бачення” [21, с. 3].

Р. Біч виокремлює 5 основних теоретичних різновидів “читачеорієнтованого” літературознавства у США: “текстуальне” (знання текстових конвенцій), “експериментальне” (види досвіду), “психологічне” (психологічні перспективи), “соціальне” (соціальний контекст) й “культурне” (культурна ідентичність) [12, с.14], – які репрезентують певні кути зору, під якими можливо розглядати певні аспекти транзакції між читачем, текстом і контекстом. Можна виокремити такі тенденції: рух від окремого до загального, від текстуально-експериментальних

теорій (сфокусованих на інтер-, транзакції між текстом і читачем), психоаналітичних теорій (зосереджених на когнітивних і підсвідомих мотивах) до соціокультурних теорій.

У 2-й половині II століття зацікавленість рецепцією мистецьких текстів (літературних, музичних, кінематографічних тощо) стала частиною поширеного загального тренду – прагнення до саморефлексії та з'ясування зв'язків об'єкта дослідження із самим дослідником (*суб'єктом*) – у багатьох науках, зокрема у гуманітарних – історії, психології, лінгвістиці, антропології, соціології і, звісно ж, літературознавстві. У нових літературних теоріях це відобразилось як зміщення акцента з об'єкта дослідження (*тексту*) на суб'єкт (*читача/аудиторію*) або, частіше, на *інтерацію/транзакцію* між ними. Сформувалось так зване “аудиторієорієнтоване” (*audience-oriented*) літературознавство [21, с. 3–46], надзвичайно гетерогенне і суперечливе, теорії представників якого хоча були дуже несхожі між собою, але все ж мали спільні риси, про які йтиметься далі. На нашу думку, тривалий процес зміщення акценту із тексту на читача, зміна у літературознавстві США об'єктивної парадигми на суб'єктивну, врахування широкого спектра відмінностей між читачами (за статтю, віком, освітою, інтересами тощо), певні суспільно-політичні події, відновлення Р. Рорті (*Richard Rorty*) прагматизму як філософського методу у сукупності стали складовими нового “антропоцентризму” в американському літературознавстві, в якому людина-читач як окремий індивід і водночас як член певної спільноти (освітньої, культурної, національної тощо) стає центром дослідження багатьох “читачеорієнтованих” науковців із різних теоретичних напрямків та шкіл – феноменології, герменевтики, структуралізму, риторики, неопрагматизму і навіть “нової критики”. Зупинімося на кожному із зазначених аспектів детальніше.

Елітарність, від якої потерпав формалізм, була спричинена “сліпотою” до індивідуального читача, а невтомні пошуки певної універсальної системи і єдино правильного значення художнього твору, на думку Т.Ф. Девіса (*Todd F. Davis*) і К. Вомака (*Kenneth Womack*), позбавили формалістів можливості “вивчати незліченну кількість елементів, які впливають на те, як читач може сприймати те, що він чи вона читають” [13, с. 9]. Дослідження “читача”, на думку “нових критиків” Р. Веллека й О. Воррена, призведуть до “повного скептицизму й анархії”, а з часом і до краху літературознавчої дисципліни. Якщо бути відвертими, то їхні слова можна назвати пророчими, зважаючи на сучасний стан теорії літератури.

Свого часу “нова критика”, як і пізніше ТЧВ, не була монолітним і гомогенним напрямком. Наприклад, С.Е. Гіман (*Stanley Edgar Hyman*) у книзі “Озброєне бачення” (1948) асоціював “нове” літературознавство переважно з тенденцією долати кордони, а не встановлювати їх. Тобто герметичне, замкнене у собі літературознавство (формалістська “нова критика” Дж.К. Ренсома, К. Брукса, В. Емпсона, Р. Веллека та ін.) протиставлялось плюралістичному міждисциплінарному, тісно пов’язаному з психологією, антропологією, лінгвістикою, історією тощо. Але суттєві відмінності літературознавчих концепцій навіть провідних представників “нової критики” засвідчують наявність нехарактерних, нетипових “особливих” поглядів, дуже близьких до ТЧВ щодо вивчення художньої літератури. Наприклад, А.А. Річардс (*Ivor A. Richards*), якого вважають водночас засновником і «нової критики», і ТЧВ, як психолог цікавився впливом поезій на конкретних читачів та їхнім емоційним відгуком на них. У “Практичній критиці” він зазначає, що “*надважливим фактом у вивченні літератури – чи будь-якого іншого способу комунікації – є те, що існує декілька видів значення*” [18, с.174], а вислів “*особистісний стан читача неминуче (і певною мірою належним чином) впливає на його читання*” [18, с.227] у подальшому додав надійності й натхнення наступному поколінню критиків щодо врахування ролі читача при інтерпретації художніх творів.

Загалом, ранні теоретики читацького відгуку – А.А. Річардс, Л.М. Розенблатт, Д.В. Гардінг, В. Слатофф – наполягали на потребі врахування відгуків реальних читачів щодо створення їхнього власного унікального значення художнього твору. На думку Дж. Томпкінс, ТЧВ “*розпочалася із дискусій А.А. Річардса про емоційний відгук у 1920-х чи з праць Д.В. Гардінга (D.W. Harding) і Луїзи Розенблатт у 1930-х*” [17, с. x] і почала формуватись у межах “нової критики”.

Прогресивність нетрадиційного представника “нової критики” К. Бьорка (*Kenneth Burke*), якого Г.У. Гумбрехт називає другим у переліку “*авторитетних і наділених інтелектуальною владою вчених*” [2] другої половини ХХ століття, а Мюррей Крейгер, останній з “нових критиків”, звинуватив у “*забрудненні й зниженні влади формалістської парадигми*” [13, с. 31], полягала у зверненні до інших дисциплін (соціології, психології, філософії, естетики, політики, антропології та етики) з метою з’ясування того, як формальна структура може бути пов’язаною з багатьма іншими способами мислення й сприйняття. К. Бьорк також постулював, що читачі реагують на тексти по-різному, відповідно до суб’єктивного сприйняття

збудження та здійснення бажань упродовж читання. Його концепція форми та внутрішньої організації тексту дуже відрізняється від традиційного бачення “нових критиків”. Літературознавець вивчав механізми ідентифікації аудиторії з позицією і ставленням оповідача або автора твору, її прагнення у пошуках соціальної єдності, згідно з певною символічною ієрархією цінностей [12, с. 32]. У 1950-х В. Гібсон (*Walker Gibson*) у руслі “текстоцентрованого” бачення літературознавства обґрунтовує поняття “уявного читача” (*mock reader*), певного конструкта, а Дж. Томпкінс розміщує через це есе В. Гібсона першим у своїй антології “Критика читацького відгуку: від формалізму до пост-структуралізму” (1980 р.), оскільки, на її думку, “*теорія читацького відгуку почала розвиватися в межах, зазначених формалістською позицією*” [17, с. x].

В аспекті антропоцентричності окремої уваги заслуговує рання літературознавча теорія Л.М. Розенблатт (кінець 1930-х), що ще в часи гегемонії “нової критики” під впливом праць філософа-прагматика Дж. Дьюї та завдяки залученню знань з антропології поступово трансформувалась у транзакційну теорію читацького відгуку. У 1938 р. дослідниця у книзі “Література як дослідження” пише: “*Не існує такого поняття як загальний/родовий читач загального твору; є лише потенційні мільйони індивідуальних читачів мільйонів потенційних літературних творів*” [19, с. 24], що було дійсно революційною думкою на той час.

Філософія прагматизму (Ч.С. Пірс, В. Джемс, Дж. Дьюї) справила неабиякий вплив на побудову літературних теорій основних представників ТЧВ. Трансформувавши ідею трансценденталіста Р.В. Емерсона про “довіру до себе”, прагматизм запропонував низку важливих концепцій і понять: змінність істини (не єдина Істина, а множинність істин, які постійно змінюються під впливом різних чинників), важливість досвіду, суб’єктивної істини, індивідуалізму, демократизації, взаємодії людини і соціуму, перевага множинного над єдиним, поєднання теорії й практики, націленої на результат діяльності, поняття про “спільноту науковців”, транзакції, звернення до психології, відмова від диктатури, тиранії та ідеалів.

Н.Н. Голланд, представник психоаналітичного підходу в межах ТЧВ, влучно окреслив епістему 1970-х рр.: “*У наш час ми, спадкоємці Фрейда, Маркса і Дюркгейма, визначаємо себе поміж антропологією культури, транзакційною психологією, відкриттям абсолютної обмеженості математичної аксіоматизації, лінгвістичної гіпотези Ворфа–Сеніра, відносності, випадковості й непевності навіть у “точних” науках*

і багатьох інших релятивуючих відкриттях, найважливішими з яких для наших цілей є психоаналітична психологія” [17, с.131]. Остання, на його думку, робить можливим “проходження крізь науку до психологічного принципу, який її пояснює: будь-який спосіб інтерпретації світу, навіть фізика, задовольняє людські потреби, оскільки інтерпретація є актом, властивим людині” [17, с.131]. Від середньовічного “Чому?” і “Як?” відбувся перехід до психоаналітичного “Кому?”.

А.А. Річардс, “найзосередженіший на читацькому відгуку критик свого часу” [17, с.219], назвав психологію “необхідним інструментом” [18, с.9] у своєму дослідженні. Н.Н. Голланд, цілковито переключив увагу на реального читача, сприймаючи текст як відносно нейтральний феномен, на який реагує читач відповідно до своєї «теми ідентичності» та его-структури. Як і всі явища довкілля, тексти існують лише завдяки свідомості читача. Для іншого теоретика ТЧВ, С. Фіша [14], немає потреби розглядати, що дає текст і що привносить читач, оскільки саме від останнього залежить, яке значення матиме текст. Його думки суголосні з міркуваннями Л.М. Розенблатт і В. Ізера стосовно того, що значення народжується в акті читання – взаємодії тексту і читача.

У 2-й половині ХХ століття, на думку Г.У. Гумбрехта [3], літературознавці починають звертатись до зовсім іншого розуміння антропології, завданнями якої є акцентуалізація культурної, гендерної чи етнічної відмінностей, а не до визначення загальних властивостей людського існування (як це було раніше). Жан-Жак Лесеркль, чия стаття вміщена у відомому збірник у “Антропологічний поворот у літературних студіях” (1996 р.), стверджує, що “антропологія має справу зі створенням ідентичності через розмежування між колективною самістю (*collective self*) і різними іншими (*various others*)” [16].

Найбільший вплив серед представників ТЧВ антропологія мала на літературознавчу концепцію Л.М. Розенблатт, яка під керівництвом відомих антропологів того часу – Франца Боаса і Рут Бенедикт – в 1930-тих роках інтенсивно займалась дослідженнями різних культур, національних меншин. В її першій книзі, “Література як дослідження” (1938 р.), такі поняття, як *культура*, *культурні зразки*, *норми поведінки*, *індивідуальні особливості у межах групи*, застосовані до літературознавства.

У ґрунтовному есе “Вступ: різновиди “аудиторієорієнтованої” критики” С.Р. Сулейман каже, що слова “читач і аудиторія, колись віднесені до статусу неproblemатичних і очевидних, набули провідної ролі” [21, с. 3]. Причину цього авторка вбачає в загальному тренді – інтересі

до гуманітаристики (історії, соціології, психології, лінгвістики, антропології) у поєднанні з традиційними дисциплінами – філософією, риторикою та естетикою. “Аудиторієорієнтована” критика, на її думку, не є однією монолітною галуззю: це “не один широко проторений шлях, але множинність перетинів, часто відмінних доріг, які вкривають величезний простір критичного ландшафту” [21, с. 6]. Авторка вбачає в цій ситуації “не негативну еkleктичність, а позитивну необхідність” [21, с. 7].

Сукупність дискурсів про читача створили низку психологічних і соціальних моделей інтерпретації – суб’єктивну, транзактивну, феноменологічну, семіотичну, афективну стилістику, структуралістську поетику, кожна з яких наголошувала на відмінності від “текстоцентрованого” формалізму, використовуючи спеціальний вокабуляр. Читачі у цих теоріях були, на протигагу “ідеальним/загальним” читачам “нової критики”, реальними/дійсними (Л.М. Розенблатт, Н.Н. Голланд), імпліцитними (В. Бут, В. Ізер), освіченими (Н.Н. Голланд), інформованими (С. Фіш), компетентними (Дж. Каллер), вписаними (*inscribed*), уявними (*mock*) читачами (В. Гібсон), суперчитачами (М. Ріффатер), нараті (*narratee*) (Дж. Прінс), імпліцитними аудиторіями, інтерпретаційними спільнотами (С. Фіш), літературними компетенціями (Дж. Каллер), інтерпретаційними конвенціями (С. Майю). Очевидно, що поруч із реальними читачами “із плоті й крові” були “імпліцитні” читачі, “нараті” тощо, які передбачені самим текстом, та множинність читачів – як-от “інтерпретаційні спільноти/конвенції”.

Повернімося до В. Ізера і його теорії читацького відгуку. Як могло статись, що німецького літературознавця вважають представником американської ТЧВ? У 1970-х В. Ізер як представник Констанцької школи рецептивної естетики став частим гостем у США, був запрошеним професором до університету Каліфорнія, Ірвін. Його успіх у США, на нашу думку, полягав у тому, що сам автор як професор англійської літератури був перекладачем своїх праць на англійську мову і до того ж успішним лектором. Керуючись ідеєю “заповнення пропусків” (*gap-filling*), В. Ізер описував текст як незавершені інструкції для заповнення їх читачем, котрий застосовує знання текстуальних конвенцій і керується стратегією передбачення і конструювання персонажів у процесі читання. Ключовим моментом для зародження літературної антропології стало усвідомлення транзитивних зв’язків між уявним та фікційним, що дозволило підвищити значення людини і усвідомити культурний потенціал.

Плюралізм та фрагментарність у ТЧВ виступили антиподами принципу єдності (пізніше у терміносистемі Ж.Ф. Ліотара – “тоталізуючий дискурс”) у “новій критиці”, а принцип суб’єктивності став основним у культурі останньої третини ХХ століття. Постмодернізм як тотальний феномен того часу синтезував тенденції у пошуках людства загалом та літературознавства зокрема нових орієнтирів, постулювання антиавторитаризму, гострої критики усього цілісного та єдиного (згадаймо “органічну єдність” тексту у “нових критиків”), заперечення усього домінованого та домінантного на користь різноманітного та плюралістичного, переходу від Я до Ми як сукупності оригінальних і неподібних поглядів та ідей. Людина стала водночас частиною і центром світобудови, тобто утвердився новий універсальний антропоцентризм, у нашій термінології – (нео)антропоцентризм. Ідея Ж. Дельоза про ризому – певного інтерецо, специфічного унікального альянсу, структура якого полягає не в підрядному, а сурядному децентрованому поєднанні – якнайкраще підходить до позначення різноманітних теорій і концепцій у межах ТЧВ. І ця ризома, у випадку з ТЧВ, живиться ідеєю “читачеорієнтованості” у літературознавстві, зосередженості на суб’єктивності (більшою чи меншою мірою), іншими словами – “(нео)антропоцентризму”.

Висновки

Представники теорії читачького відгуку позиціонували себе як повну протилежність “сцієнтичному” формалізму з чітко окресленими позиціями, термінологічним апаратом, об’єктивним підходом тощо. Лише наприкінці 1970-х років “антропоцентричні” концепції різнопланових науковців, котрі займались вивченням читачького відгуку на художній текст, дослідженням процесу читання чи рецепції тексту у США були поєднані цією назвою, а методологічний плюралізм і гетерогенність стали характерними рисами ТЧВ.

Проведене дослідження дає змогу зробити такі висновки:

1) тенденції до антропоцентризму з’явилися ще до розквіту й панування в академічних колах формалізму “нової критики”, а саме у 1920–30-х рр. (А.А. Річардс, Л.М. Розенблатт), а певні здобутки нетрадиційних “нових критиків” заклали підґрунтя для розвитку наприкінці 1960-х теорії читачького відгуку, яка була квінтесенцією широкомасштабного явища, званого як “читаче/аудиторієорієнтоване” літературознавство;

2) відбувся поступовий перехід від вивчення індивідуального читача до читачьких спільнот (показова рання (афективна стилістика з поняттям “інформованого” читача) й пізня (“інтерпретаційні спільноти”) теорії С. Фіша) під опосередкованим впливом ідей постструктуралізму, фемінізму, культурних та медіастудій щодо важливості врахування соціальних і культурних контекстів, в яких соціум розуміється як сукупність комунікуючих індивідуумів, а “соціальність, у свою чергу, стає медіатором між людиною і людиною – індивід і соціум невіддільні один від одного, як <...> два боки одного листка паперу” [Поселягін];

3) суттєвим для формування (нео)антропоцентричних літературознавчих теорій у США були міждисциплінарні зв’язки з філософією прагматизму, психологією (зокрема прихоналітикою, еґо-психологією, когнітивною психологією) і антропологією.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрусів С. Антропологія літератури – літературна антропологія – літературознавча антропологія (до семантики терміна) / Стефанія Андрусів // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки “Філологічні науки. Літературознавство”. – №11 – 2010. – С. 5–8.
2. Гумбрехт Х.-У. Чтение для “настроения”? Об онтологии литературы сегодня (пер. с англ. Н. Мовниной) [Електронний ресурс] / Ханс Ульрих Гумбрехт // *НЛО*. – 2008. – №94. Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/nlo/2008/94/gu2.html>.
3. Гумбрехт Х.-У. Как “антропологический поворот” может затронуть гуманитарные науки? (пер. с англ. А. Маркова) [Електронний ресурс] / Ханс Ульрих Гумбрехт // *НЛО*. – 2012. – №114. Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/nlo/2012/114/g3.html>.
4. Доманськ, Е. Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле / Ева Доманська; пер. з польськ. та англ. В.Склокіна; наук. ред. В.Склокін, С.Троян. – К.: Ніка-Центр, 2012. – 264 с.
5. Кубрякова Е.С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа) / Елена Самуиловна Кубрякова // Язык и наука конца 20 века: Сб. статей. – М.: Рос. гос. гуманит. ун-т, 1995. – С. 144–238.
6. Марковський М.П. Антропологія, гуманізм, інтерпретація / Міхал Павел Марковський // Теорія літератури в Польщі: Антологія текстів. Друга половина ХХ – початок ХХІ ст. – К., 2008. – С. 491–503.
7. Маслова В.А. Лингвокультурология / В.А. Маслова. – М.: Академия, 2001. – 208 с.

8. Нич Р. Антропологія літератури. Культурна теорія літератури. Поетика досвіду / Р. Нич. – Львів: Центр гуманітарних досліджень; К.: Смолоскип, 2007. – 64 с.
9. Поселягин Н. Антропологический поворот в российских гуманитарных науках [Электронный ресурс] / Николай Поселягин // НЛЮ. – 2012. – № 113. Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nlo/2012/113/po5.html>.
10. Тарнашинська Л. Літературознавча антропологія: новий методологічний проект у дзеркалі філософських аналогій / Людмила Тарнашинська // Слово і Час. – 2009. – № 5. – С. 48–61.
11. Abrams, M.H. *Doing Things with Texts* / Meyer Howard Abrams. – W.W. Norton and Company Inc., 1991. – 448 p.
12. Beach, R. *A teacher's introduction to reader-response theories* / Richard Beach. – Urbana, IL: National Council of Teachers of English, 1993. – ix, 209 p.
13. Davis, *Todd F., Womack, Kenneth*. *Formalist Criticism and Reader-Response Theory* / Todd F. Davis, Kenneth Womack. – New York: Palgrave Macmillan, 2002. – ix, 202 p.
14. Fish, S. *Is There a Text in This Class?: The Authority of Interpretative Communities* / Stanley Eugene Fish. – Cambridge: Harvard University Press, 1980. – viii, 394 p.
15. Iser, W. *Prospecting: From Reader Response to Literary Anthropology* / Wolfgang Iser. – The John Hopkins University Press, Ppbk ed. 1993. – 328 p.
16. *Lecerle, J.-J.* *The "Turn" in Literary Studies: Anthropology, or Pragmatics, or Both* / Jean-Jacques Lecerle // *The Anthropological Turn in Literary Studies* / (ed.) Jurgen Schaleger. – Tubigen, Germany: Gunter Narr Verlag, 1996. – vol. 12. – p. 1–16.
17. *Reader-response criticism: From Formalism to Post-Structuralism* / Ed. Jane P. Tompkins. – Baltimore: John Hopkins University Press, 1980. – xxvi, 275 p.
18. *Richards, I.A.* *Practical Criticism: A Study of Literary Judgment* / Ivor A. Richards. – New York: Harcourt, Brace & World, 1963. – xiv, 362 p.
19. *Rosenblatt, L. M.* *Literature as Exploration* / Louise Michelle Rosenblatt. – 5th ed. – New York: The Modern Association of America, 1995. – 321 p.
20. *Sumara, Dennis J.* *Creating Commonplaces for Interpretation: Literary Anthropology and Literacy Education Research* [Електронний ресурс] // *Journal of Literacy Research*, 2002. – №34. – pp. 237-261. Режим доступа: <http://jlr.sagepub.com/content/34/2/237>.
21. *The Reader in the Text: Essays on Audience and Interpretation* / edited by Susan R. Suleiman and Inge Crosman [Wimmers]. – Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1980. – viii, 441 p.

ЧЕКАННЯ У ПАРАДИГМІ “АКТУАЛЬНЕ/ВІРТУАЛЬНЕ” НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ “УЗБЕРЕЖЖЯ СІРТУ” Ж. ГРАКА

Михайло БАБАРИКА

Київський національний лінгвістичний університет

Стаття претендує на новітність перед усім із огляду на задіяваний у ній нетривіальний підхід до визначення феномену чекання з урахуванням принципової своєрідності його літературного функціонування. Феномен чекання нами потрактовується крізь призму дихотомії актуальне/віртуальне зі категоріального апарату Ж. Дельоза з оперттям як на добірку праць одного з провідних мисленників сучасності, так і на доробок провідних коментаторів і сучасних тлумачників його філософської думки. Така концептуалізація чекання має на меті подальше вивчення поетики оприявлення співставних мотивів у романі “Узбережжя Сирту” Ж. Грака.

Ключові слова: очікування, чекання, віртуальне, актуальне, реальне, поетика.

Статья претендует на новаторство прежде всего ввиду задействованного в ней нетривиального подхода к определению феномена ожидания с учетом принципиального своеобразия его литературного функционирования. Феномен ожидания нами интерпретируется сквозь призму дихотомии актуальное/виртуальное из категориального аппарата Ж. Делёза с опорой как на подборку трудов одного из выдающихся мыслителей современности, так и на наработки передовых комментаторов и современных истолкователей его философского наследия. Такая концептуализация ожидания призвана послужить дальнейшему поэтикальному изучению сопоставимых мотивов в романе “Побережье Сирта” Ж. Грака.

Ключевые слова: ожидание, виртуальное, актуальное, реальное, поэтика.

Our paper's novelty resides in the nontrivial approach to the definition of the anticipation phenomenon taking into account the crucial specificity of its intrinsic literary functioning that is being put to work within the given essay. We interpret the anticipation phenomenon in the light of actual/virtual dichotomy from G. Deleuze's categorical framework relying on a selection of works by one of the essential modern philosophers himself as well as by some of his leading commentators and recent interpreters of his thought. Such conceptualization of anticipation should enable further poetical study of means of corresponding motifs expression in J. Gracq's novel “The Opposing Shore”.

Key words: anticipation, waiting, virtual, actual, real, poetics.

Із ціллю здійснення якомога стрімкішого входження у саму проблемну суть досліджуваного нами у його взаєминах із явищем чекання у романній поетиці Ж. Грака окремого аспекту чи зрізу поняття “віртуального”,